

УДК 37.018:159.922.1

ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

А. М. Шевченко

У статті розглянуто основні напрями сучасних психолого-педагогічних досліджень з проблеми становлення гендерного виховання молодших школярів, здійснено аналіз понять „стать”, „гендер”, „гендерне виховання”, визначено особливості гендерного підходу до виховання, досліджено психолого-педагогічні основи гендерного виховання в історичному аспекті.

Ключові слова: гендер, гендерне виховання, гендерна рівність, гендерні стереотипи, гендерна роль.

Розвиток українського суспільства характеризується кардинальними змінами в усіх сферах життя. Слово гендер стало широко вживаним у нашому суспільстві, а гендерна політика є справою держави. Поява гендеру сприяла тому, що стать стала розглядатися як інструмент соціальної детермінації, а актуальні соціальні проблеми постали як проблеми, пов'язані з приналежністю до певної статі. В умовах незалежної розбудови держави відбуваються зміни й у системі освіти згідно з новими реаліями життя. На сучасному етапі виховання як дівчаток, так і хлопчиків є центральною проблемою психолого-педагогічної теорії та практики. Нормативи поведінки, прийняті в суспільстві щодо виконання чоловіками й жінками певних ролей визначають права й можливості статей, зміст та характер гендерного виховання дітей.

В останні роки гендерні дослідження стають невід'ємною частиною педагогічних та психологічних наук, а гендерна проблема пронизує різні напрями педагогіки та психології. Тому, щоб об'єктивно дослідити проблему гендерного виховання учнів як сучасного соціально-педагогічного явища, доцільно, на наш погляд, проаналізувати особливості гендерного виховання школярів як психолого-педагогічного феномену.

Звертаючись до робіт вітчизняних дослідників гендеру та дослідників із пострадянських країн, ми можемо констатувати, що чимало робіт присвячено:

- статевому вихованню школярів: В. Каган А. Макаренко, І. Мягков, В. Сухомлинський, А. Хрипкова;
- проблемам із позицій сексології та фізіології, статевої психогієни, етичним аспектам статевого виховання, формуванню сексуальної культури школярів: Ю. Гаврилов, А. Меренков, О. Сечейко;
- вихованню в процесі статево-рольової соціалізації: М. Радзівілова, Л. Столярчук.

Різноманітні аспекти роздільного навчання хлопців і дівчат знайшли своє відображення в працях Аристотеля, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо та інших.

Завдання виховання та освіти з огляду на гендерну проблематику визначені в працях Т. Говорун, О. Кікінежді, Л. Татарнікової, Н. Чухим та інших дослідників.

Понятійно-категоріальний апарат гендерного виховання представлено в наукових працях В. Кравець, А. Мудрик, Л. Штильова, С. Вихор.

Вивчення й аналіз стану проблеми гендерного виховання молодших школярів показали, що, не дивлячись на наявність низки названих гендерних досліджень, надзвичайно важливо виявити психолого-педагогічні основи гендерного виховання дітей молодшого шкільного віку.

Мета статті – розкрити психолого-педагогічні основи гендерного виховання молодших школярів.

Актуальність нашого дослідження обумовлена насамперед потенційними можливостями загальноосвітніх шкіл щодо гендерного виховання учнів основної школи та недостатнім їх використанням у навчально-виховному процесі.

Виховання підростаючого покоління проходить у відповідності до інтересів держави, національних і культурних традицій та будується на наукових розробках психологів та педагогів.

Аналіз педагогічних досліджень дає підстави стверджувати про те, що хлопці та дівчата по-різному ставляться до навчання, поведуть себе на уроці мають різний рівень знань. Одним із основних аспектів цієї проблеми є гендерні відмінності та формування статевої ролі.

Більшість людей вважають, що гендерні відмінності в поведінці викликані лише біологічними відмінностями між представниками різної статі, але вчені виділяють як біологічну, так і психологічну стать. Біологічну стать людина отримує від народження, а психологічна стать, як одна з найважливіших характеристик особистості, формується поступово. Під психологічною статтю розуміють певні нефізіологічні особливості статевої поведінки, що визначаються соціальними умовами, культурними чинниками. У кожної людини є свої уявлення про мужність і жіночість, кожна певним чином оцінює свою відповідність статевому еталону.

Для визначення психолого-педагогічних основ гендерного виховання проаналізуємо цю проблему в історичному аспекті.

Розвиток в античному періоді гендерних досліджень пов'язують з іменем Платона й Аристотеля. Філософи вказували на нерівність чоловіків і жінок. Вони вважали, що чоловіки й жінки не є рівними, незалежно від реального положення жінки в суспільстві: нерівна цінність чоловіків і жінок мотивувалася їх "різною природою". Основою філософії Платона було те, що він стояв на позиціях спільного навчання та виховання, що суспільне виховання дітей може бути покладено як на чоловіків, так і на жінок. Аристотель же дотримувався ідеї роздільного навчання хлопців і дівчат. На його думку чоловік і жінка мають різну природу, тому повинні мати різні знання й уміння.

Прихильником теорії вільного виховання виступав Ж. Ж. Руссо. Його педагогічні судження в основному стосувалися виховання хлопчиків. Стосовно дівчаток він дотримувався традиційного погляду, вважаючи, що головна функція жінки – бути матір'ю.

Педагогічні висновки Яна Коменського формувались на позиції роздільного навчання, однак він не знаходив підстав щоб цілком усунути слабку стать від наукових занять.

В епоху феодалізму зміст виховання й навчання визначався церквою.

Отже, можна вважати, що у сучасному суспільстві існують та реалізуються гендерні уявлення й стереотипи, що склалися та культивувалися у людей у процесі історичного розвитку суспільства.

Аналізуючи радянську систему навчання ми простежуємо, що провідну роль в навчанні відводилася хлопчикам. Дівчата мали

присвятити себе в основному сім'ї, тому шкільна освіта відрізнялося за своїм змістом від підготовки хлопчиків і дівчаток.

На тісний зв'язок між вихованням, формуванням статі та панівною мораллю вказував А. Макаренко. “Виховуючи у дитини чесність, працездатність, щирість, прямоту, звичку до охайності, звичку говорити правду, пошану до іншої людини, до її переживань та інтересів, любов до своєї батьківщини... ми тим самим виховуємо її у статевого відношенні. Серед цих загальних методів виховання є такі, що до статевого виховання більше стосуються, є такі, що стосуються менше, але всі вони, разом узяті, великою мірою визначають наш успіх у вихованні майбутнього сім'янина, майбутнього чоловіка або майбутньої жінки” [13, с. 399].

У працях В. Сухомлинського ще до використання терміну “гендер” були ідеї щодо виховання статей, які ґрунтуються на упередженому ставленні до особи та повазі до неї, незалежно від статевої належності.

Варто зазначити, що педагоги Д. Ісаєв, В. Каган, Д. Колесов, А. Хрипкова вказували на взаємодію природного й соціального у формуванні чоловічих і жіночих рис, на необхідність врахування стихійних впливів, оточення, ровесників, значимих дорослих, на необхідність роздільної сексуальної освіти для дівчаток і хлопчиків [8; 9; 10; 17].

Радянські педагоги Т. Афанасьєва та І. Петрище [3; 15] ще у 80-х роках ХХ ст. акцентували увагу на необхідності розрізняти вузькі аспекти статевого виховання (сексуальна освіта з метою виховання сексуального партнера) та більш широкі (виховання хлопців і дівчат як потенційних громадян суспільства).

І. Петрищев виділив три завдання статевого виховання: формування в особистості високих моральних позицій щодо питань статі; формування соціально-гігієнічної ланки; розв'язання медико-біологічних проблем [15, с. 34].

Слід зазначити, що історична спадщина нерівності чоловіків і жінок до сьогодні відтворюється в гендерних стереотипах. Відмінність норм поведінки, розподіл праці між чоловіками й жінками, своєрідність статі, порівняння однієї статі з іншою – це проблеми, які і зараз актуальні для гендерної психології.

У педагогіці з'являється напрям, який намагається поєднати психологічні теорії статевої соціалізації та гендерні дослідження. Гендерна педагогіка, представлена дослідженнями В. Кравця, О. Луценко, О. Цокур, Л. Штильової. В основу побудови структури гендерної педагогіки В. Кравець поклав процес соціалізації індивіда, виокремлюючи дві його складові: гендерну соціалізацію й сексуальну соціалізацію.

Сам термін „гендер” у психології виник у середині ХХ ст. і спочатку був відмежований від поняття „стать”. „Стать” указувала на біологічний статус людини, давала відповідь на запитання, ким є людина – чоловіком або жінкою. „Гендер” є часткою соціально-психологічного статусу людини з погляду маскулінності або фемінінності; культурні очікування та стереотипи, що відносяться до маскулінної та фемінінної поведінки, стали називатися „гендерними”. Таке розмежування понять для психологів не було жорстким, оскільки нерідко статеві відмінності виникали за рахунок поєднання соціальних і біологічних чинників [4].

На думку психолога Н. Абубікірової: „Гендер – соціальне відношення: не біологічна стать, а подання (репрезентація) кожної індивідуальності в термінах специфічних соціальних стосунків” [1, с. 124].

Розмежовуючи сутність понять „sex” і „гендер”, психолог Р. Унгер у своїй книзі „Про редефініції понять стать і гендер” пропонує використовувати слово „sex” тоді, коли мова йде про спеціальні біологічні аспекти людини, а поняття „гендер” має визначати соціальні, культурні та психологічні аспекти, що формують риси, норми, стереотипи та вважаються типовими та бажаними для тих, кого суспільство визначає як чоловіка чи жінку.

Гендер та його компоненти (гендерні норми, стереотипи, ролі та гендерна ідентичність) можуть варіюватися як у континуумі крайніх проявів маскулінності та фемінінності, так і в проявах, що являють собою своєрідну комбінацію чоловічого та жіночого з дуже обмеженим набором відмінностей. Гендер є одним із базових вимірів соціальної структури суспільства. За визначенням Дж. Скотт, усвідомлення гендерної приналежності – конструюючий елемент соціальних стосунків, що базується на міжстатевих відмінностях, і стать – пріоритетний спосіб вираження власних стосунків [16, с. 146].

Гендер як соціальна характеристика статі людини розкриває суть,

ролі, обов'язки чоловіка та жінки в усіх сферах їхньої суспільної життєдіяльності. Це поняття, як зазначає Д. Ч. Малишевська, містить широке коло психологічних, соціальних, аспектів, а також культурних настанов, що впливають на моральну поведінку індивідів [14].

Поняття „гендер” конструюється через певну систему соціалізації, розподілу праці та існуючих у суспільстві культурних норм, ролей і стереотипів, які визначають психологічні якості, здібності, види діяльності, професії людей відповідно до біологічної статі. При цьому гендерні ролі й норми не мають універсального змісту та значно розрізняються в різних суспільствах. У цьому розумінні бути чоловіком або жінкою означає зовсім не володіння відповідними природними якостями, а виконання певної ролі.

У сучасних соціальних і гуманітарних дослідженнях гендер використовується не як незмінна й універсальна конструкція. Поняття „гендер” означає не річ або предмет, не багато речей або предметів, а комплексне переплетіння стосунків і процесів.

Новизна поняття „гендер” обумовлена як і відносною „молодістю” гендерного підходу, так і складністю самого феномену.

Під гендером учені розуміють організовану модель соціальних стосунків між жінками та чоловіками, яка не тільки характеризує їхнє спілкування та взаємодію в сім'ї, а й визначає соціальні взаємостосунки в основних інституціях суспільства. Гендерні відносини постійно переглядаються, а отже, змінюються політичні, економічні, соціальні та культурні умови зовнішнього середовища на локальному, національному та міжнародному рівнях.

Зважаючи на різноманітність підходів та позицій стосовно визначення гендеру, має сенс виокремлення двох концепцій: теорії соціальної конструкції гендеру й теорії гендерної системи. Логіка першого підходу (гендер як соціальний конструкт) вимагає виділення трьох груп характеристик: біологічна стать, статево-рольові стереотипи, розповсюджені в суспільстві, і так званий „гендерний дисплей” – різноманіття проявів, пов'язаних із запропонованими суспільством нормами чоловічої й жіночої дії і взаємодії (І. Гоффман) [7]. Відповідно до цього підходу гендер є виміром соціальних стосунків, укорінений у культурі.

До кінця шістдесятих років двадцятого століття соціальна психологія ігнорувала гендерні відносини й навіть не розглядала жінок

як дискримінуючу соціальну групу, але ще А. Адлер відзначав, що чоловіки вимагають і одержують за свою працю більшу плату, ніж жінки, „це становище знаходить відбиття в розумінні більшості людей у вигляді думки, що жінки створені для чоловіків і для їхнього обслуговування, однак це надумане припущення, засноване на штучному розподілі природного зв'язку між статями,... природні ознаки жіночості знецінюються...” [2].

У контексті соціальних феміністських досліджень з'явилося теоретичне розмежування понять „стать” і „гендер”. Статево-гендерна система виступає як набір узгоджень, за допомогою яких суспільство трансформує біологічну сексуальність у продукт людської активності, тобто виступає системою влади та домінування, що конструює дві статі як різні, нерівні або взаємодоповнюючі.

Гендер включає гендерні стереотипи та гендерні ролі, гендерну стратифікацію та гендерну ідентичність, гендерні категорії (маскуліність, фемінінність, андрогінність), гендерну культуру (гендерні знання та гендерну чутливість), гендерну соціалізацію (присвоєння (процес засвоєння соціального досвіду, тобто вплив оточення на індивіда); відтворення (процес відтворення соціального досвіду, тобто вплив людини на оточення)), стать, що розглядається як соціальна категорія; процес (навчання, прийняття ролі, оволодіння діями); біологічна категорія; як статус і структура (завершеність оформлення гендерного статусу). Гендер є ключовим компонентом гендерної освіти та її складової – гендерного виховання.

Отже, поняття „гендер” не можна зводити ні до поняття „стать”, ні до поняття „статево-рольові моделі поведінки”, оскільки гендер охоплює не лише соціальні грані статевих відмінностей та їх природу в соціальному або індивідуальному вираженні, але й аналізує гендерний зміст традицій, моралі, релігії, політичних інститутів, економіки, мови, мистецтва – будь-якої форми людської діяльності й різні способи суспільних організацій.

Життєвий стиль чоловіка та жінки залежить від низки культурних факторів і, в першу чергу, від опанування зразків мужності й жіночості, всі поняття, пов'язані з уявленнями про „норму”, так чи інакше співвідносяться з „чоловічою нормою”. Мотивація жіночої поведінки ніде не враховується та не аналізується. Цінності та уявлення, що стосуються ролі чоловіка й жінки в суспільстві, та пов'язані з ними

гендерні стереотипи й соціальні установки регулюються на глибинному ментальному рівні суспільної свідомості, що формується в ході довгої історії розвитку суспільства та має різні аспекти: історичний, економічний, культурний, соціальний.

Процес гендерного виховання дітей молодшого шкільного віку буде більш ефективний за умов:

- зміни виховання „безстатевих” учнів на гендерне виховання;
- врахування специфіки виховання хлопчиків та дівчаток.

Гендер – це соціально-біологічна характеристика, з допомогою якої люди дають визначення таким поняттям, як жінка та чоловік.

Не існує особистості без статевої належності, особистості взагалі. Є лише особистість чоловіча й особистість жіноча, і від статевої соціалізації багато у чому залежить майбутня задоволеність життям, гармонійність життєвого світу, рівень самореалізованості людини. І хоча люди дуже різні, кожне тіло, як і кожна психіка, мають у собі обидва начала: чоловіче й жіноче. Формування психологічної статі – це передусім формування ставлення до себе як до чоловіка чи до жінки, це усвідомлення, прийняття власної статевої належності. Стать для формування образу „я” є першою сходинкою, початковим етапом, оскільки дитина передусім, усвідомлює власне „я” як „я – хлопчик” або „я – дівчинка”.

Зазначимо, що в останні десятиліття необхідність урахування гендерних аспектів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи не викликає жодних сумнівів і заперечень. Гендерні дослідження активно впроваджуються в зміст вищої освіти. Проте процес впровадження гендерних знань в освітній простір складний і суперечливий. Дослідники виділяють низку об’єктивних факторів, які утруднюють процес упровадження гендерного знання: відсутність чіткої державної програми розвитку гендерного компонента в освіті, освітніх програм, методичного забезпечення, кваліфікованих кадрів. Гендерна педагогіка не має твердого академічного статусу. Ці фактори потребують ще подальшого педагогічного пошуку.

Отже, на сьогодні накопичено достатньо даних відносно концепції гендерного навчання та виховання молодших школярів у педагогічній освіті. Теоретичний аналіз наукових досліджень показує, що інтерес науковців до проблеми гендерного виховання значно виріс, але не має достатніх підстав вважати проблему гендерного виховання

молодших школярів вирішеною, потребують подальшого розвитку теоретичні підходи до цього феномену.

Література

1. Абубикирова Н.И. Что такое „гендер“? / Н. И. Абубикирова // *Общественные науки и современность*. – 1996. – № 6. – С. 123–125.
2. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / А. Адлер / Пер. с англ. А. А. Валеева и Р. А. Валеевой. – Ростов н / Д: Изд – во „Феникс“, 1998. – 448 с.
3. Афанасьева Т. М. Мальчик, юноша, муж, отец / Т. М. Афанасьева. – М. : Педагогика, 1983. – 64 с.
4. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2002. – 318 с.
5. Вихор С. Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / С. Т. Вихор. – Тернопіль, 2006. – 264 с.
6. Говорун Т. В., Кікінежді О. М., Кравець В. П. Психологія статі. Гендерний та психосексуальний розвиток людини / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді, В. П. Кравець. – Т. : ТДПУ, 2001. – 48 с.
7. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман. – М. : Канон-Пресс-Ц, Кучково Поле, 2000. – 304 с.
8. Исаев Д. Н., Каган В. Е. Половое воспитание и психогигиена пола у детей / Д. Н. Исаев, В. Е. Каган. – Л. : Медицина, 1980. – 184 с.
9. Каган В.Е. Когнитивные и эмоциональные аспекты гендерных установок у детей 3–7 лет // *Вопросы психологии* / В. Е. Каган. – 2000. – №2. – С. 65–68.
10. Колесов Д. В., Сельверова Н. Б. Физиолого-педагогические аспекты полового созревания / Д. В. Колесов, Н. Б. Сельверова. – М.: Педагогика, 1978. – 224 с.
11. Костикова И.В. Основы гендерной педагогики / И.В. Костикова // *Женщина в российском обществе*. – 2000. – №3. – С. 67–74.
12. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : [навч. посіб.] / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2003. – 416 с.
13. Макаренко А.С. Педагогічна поема // *Вибрані твори*: В 7 т. – К.: Рад. шк., 1954. – Т.4.– 556 с.
14. Малишевская Д.Ч. Базовые концепты культуры в свете гендерного подхода: На примере оппозиции мужчина/женщина / Д. Ч. Малишевская // *Фразеология в контексте культуры*. – М., 1999. – С.180–184.
15. Петрище И. П. О половом воспитании детей и подростков / И. П. Петрище. – Мн.: Народная асвета, 1990. – 160 с.
16. Скотт Дж. Гендер : полезная категория исторического анализа // *Гендерные исследования* / Дж. Скотт. – 2000. – №5. – С. 142–171
17. Хрипкова А. Г., Колесов Д. В. Мальчик – подросток – юноша / А. Г. Хрипкова, Д. В. Колесов. – М.: Просвещение, 1982. – 272 с.

В статье рассмотрены основные направления современных психолого-педагогических исследований по проблеме развития гендерного воспитания младших школьников, раскрыто суть понятий „пол”, „гендер”, „гендерное воспитание”, названы особенности гендерного подхода к воспитанию, исследованы психолого-педагогические основы гендерного воспитания в историческом аспекте.

Ключевые слова: *гендер, гендерное воспитание, гендерное равенство, гендерные стереотипы, гендерная роль.*

The article describes the main areas of modern psychological and educational research on the problem of gender training of younger students, revealed the nature of the terms "gender", "gender", "gender education", this feature of the campaign for gender education, studied the psychological and pedagogical foundations of gender education in the historical aspect.

Key words: *gender, gender education, gender equality, gender stereotypes, gender role.*

Шевченко А. М. – кандидат педагогічних наук, доцент без звання кафедри української та російської філології Євпаторійського інституту соціальних наук РВНЗ „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта).

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Євпаторійського інституту соціальних наук РВНЗ „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта) Каменська І. Б.